

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић*

Универзитет у Нишу

Филозофски факултет

Департман за србистику

ПОЕТИКА СВЕДОЧЕЊА СПАСЕНИХ: ОД СВИТАКА ДО ВЕЛИКЕ ПРИЧЕ

Предмет рада је анализа жанровских одлика хетерогеног корпуса сведочанстава о Холокаусту насталих непосредно на тлу нацистичких логора и оних обликованих са веће временске дистанце од проживљених искустава, сачуваних у виду докумената или транскрибованих разговора. Истражену грађу чине Свици из Аушвица (*Megilas Oyshvits*, 1973), разговори Гидеона Грејфа/Gideon Greif, најзначајнијег историчара Холокауста, са преживелим члановима „Радних одреда” и дела Прима Левија/Primo Levi, такође преживелог заробљеника логора „Аушвиц”. Анализа наведених морфолошки и методолошки различитих сведочанстава (свитака, дневничких бележака, разговора, аутобиографско-мемоарских записа, текстова на линималној позицији романа, есеја и научне студије) доводи до закључка о њиховом доприносу усложњавању жанровског система књижевно-научних врста и деконструисању неких елементарних поставки у вези са фактографијом као „полом” истине и науке у њима.

Кључне речи: мемоарско-аутобиографска проза, дневник, разговор, свитак, наративна рефлексивност, Холокауст

Да се све дрвеће на свету претвори у оловке а сви океани постану мастило, опет не би могло да се запише и потпуно забележи оно што се дешавало у Холокаусту.

Јаков Силберберг

1. Увод у поетику и методологију истраживања сведочанстава о Холокаусту

У развоју аутобиографско-мемоарске прозе, значајну, може се рећи и претничку фазу представљају сведочанства преживелих заробљеника концентрационих логора. Њихова веза са класичном мемоарском књижевношћу остварује се највише путем интенције мемоаристе да не говори само у своје име, односно да свом сведочењу да печат мисије. Потом, овакви мемоари такође су резултат упитаности над одређеним догађајима из свог живота, односно „погледа уназад”. Међутим, ова морфолошки разнолика сведочанства доприносе жанровском распону аутобиографско-мемоарске прозе јер у значајној мери проблематизују канонске одлике самог жанра, нарочито у погледу односа фактографије и рефлексивности. У по-

* mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

гледу ауторства, кроз сведочанства преживелих заробљеника концентрационих логора обликује се у правом смислу речи рикеровски тип аутора – моралног сведока (RICOUER 2000) као жртве која носи и физичке трагове прошлости, што на плану приповедања резултује (у овом случају легитимним) приповедачевим афективним и моралним учешћем у причи коју приповеда. Мемоари бивших логораша постали су грађа су за важне студије когнитивних психолога о фалсификовању сећања, негирању стварности, а преживели логораша су, према увидима поменутих научника, имали психички интерес за „рат против памћења”.² Њихова специфичност углавном се налази на формалном плану; ови мемоари неретко могу бити фрагментарни, тј. сачињени из низа кратких неуланчаних прича. Ова формална карактеристика резултат је унутрашњег ослобађања фрагмената сећања по њиховој неодложности.

Корпус у којем разматрамо поетичке одлике сведочанстава из „Аушвица” обухвата четири основна типа ове прозе: сведочанства са тла „Аушвица”, која су у највећем обиму публикована у оквиру Свитака из Аушвица (*Megilas Oyshvits*, 1973) и морфолошки претежно у форми дневничких записа и кратких фактографских бележака, разговоре³ Гидеона Грејфа/Gideon Greif, једног од првих и најзначајнијих израелских историчара Холокауста и универзитетског професора у Аустралији, Естонији, Израелу, Литванији, Немачкој, Новом Зеланду, Пољској и Сједињеним Америчким Државама, са преживелим припадницима „Радних одреда”, аутобиографско-мемоарску прозу Прима Левија/Primo Levi у оквиру које указујемо на методолошку и жанровску разлику два рубна дела Левијевог опуса (Зар је то човек/*Se questo è un uomo*, 1947, односно 1958, и Потонули и спасени/*I sommersi e i salvati*, 1986).⁴

2. Свици: жанровски лик сведочанстава из Аушвица

Гидерон Грејф, истраживач историје Холокауста и уредник значајне хрестоматије у којој су сакупљена непосредна сведочанства (разговори) преживелих логораша „Аушвица”, сачинио је прву систематизацију писаних сведочанстава, углавном насталих у логорима „Аушвиц” и „Биркенау”, а касније публикованих под називом

2 О идентификовању фактора који могу да измене садржај запамћеног опширније в. FREEMAN 2003: 54–74 и ВОЈАНИЋ ЋIRKOVIЋ 2019: 108–109.

3 Током педесетогодишњег истраживања Холокауста, Гидеон Грејф је разговарао са тридесет једним преживелим заробљеником логора „Аушвиц”. Разговори су као документарни материјал публиковани у вербалном, визуелном и визуелно-аудитивном виду; уједно, они су Грејфу били крађа за огледе о „Радним одредима” у логорима „Аушвиц” – „Биркенау”. Грејф је коаутор прве књиге о побуни „Радних логора” (Greif, Gideon, Itamar Levin, *Aufstand in Auschwitz: die Revolte des jüdischen „Sonderkommandos” am 7 Oktober 1944*, translated from the Hebrew by Beatrice Greif, Cologne & Vienna: Böhlau, 2015). Од 2015. године, његова историографска и антрополошка истраживања усмерена су ка логорима „Мајданек” и „Јасеновац”.

4 Посебан тип сведочанстава о Холокаусту чине хронике (Danuta Chech, *Auschwitz Chronisle 1939–1945: From the Auschwitz Memorial and the German Federal Archives*, New York, 1992), говори одржани у тренутку депортације и публиковани у оквиру документарне грађа о Холокаусту (в. говор Хаима Румковског/Chaim Rumkowski у: Yitzak Arad, Yisrael Gutman, Abraham Margalio (eds.), *Documents on the Holocaust: Selected Sources on the Destructions of the Jews of Germany and Austria, Poland, and the Soviet Union*, Jerusalem 1981, pp. 283–284) и енциклопедије – хрестоматије микро-мемоара преживелих заробљеника (David Patterson, Alan L. Berger, Sarita Cargas (eds.), *Encyclopedia of Holocaust Literature*, London: Oryx Press, 2002). Они ће бити предмет засебног рада.

Свици из Аушвица.⁵ Наведена документа, одређена синтагмом „тајни списи ’Радних одреда” (GREJF 2020: 60), или сведочанствима као широм, парактекстуалном одредницом Грејфове књиге, садрже дневнике и друге историографске и књижевне текстове написане углавном на јидишу, „претежно руком ортодоксних Јевреја активних у покрету отпора који је планирао побуну ’Радних одреда.” Упркос различитом жанровском виду, ови текстови имају најмање две константе, а оне се огледају у ауторству⁶ и интенцији: њихови аутори су чланови „Радних одреда” логора, упоследни као (тачније присиљени да буду) извршиоци разних послова у вези са логорским крематоријумом, уједно једини из редова логораша који су могли прибавити папир и оловку, а топос њихових текстова јесте нада да ће њихови списи једног дана бити нађени и постати „изворник за проучавање уништења јеврејског народа” (GREJF 2020: 60). Списи су настајали кришом, смештани су у конзерве и закопавани су на тлу два највећа и најозлоглашенија нацистичка логора. Називајући их „нашим најпоузданијим извором о духовном свету припадника ’Радних одреда’ – њиховим мислима, њиховим емоцијама, њиховим бригама и њиховим патњама током рада у постројењима за уништење”, Гидеон Грејф (2020: 60) им даје статус „историјских домената за потомство”. Међутим, ови списи „одговарају” на широк спектар хипотетичких питања која су се могла поставити непосредним сведоцима трагедије у нацистичким логорима; имајући то на уму, писци свитака често су се обраћали читаоцу⁷ са надом да ће, уз реципирање непосредног сведочанства, разумети њихов положај и спектар инстиката и интенција које су их у датом „положају” одржавали.⁸ Аспект разумевања важан је на индивидуалном и колективном плану: аутори свитака пишу „у њихово [страдалих, прим. аут.] и у наше [своје, припадника ’Радних одреда, прим. аут.] име” (GREJF 2020: 61), са циљем сазнања и схватања „до извесне мере” (GREJF 2020: 61) историје масовног уништења јеврејског народа.

Наведени списи имају висок степен документарности која није нарушена, већ ојачана рефлексijом аутора о „свету” њихове свакодневне стварности који је де(кон)струисао систем свих духовних, етичких, материјалних и других, урођених и стечених вредности. Рефлексивни сегменти сведочанстава са тла „Аушвица” и

5 Белешке о којима је овде реч публиковане су у више етапа и кроз различита издања: први списи (Левенталов Дневник) објављени су у билтену Јеврејског историјског института у Варшави, а каснија (непотпуна) верзија на пољском објављена је у публикацији Државног музеја Аушвиц – Биркенау. На подручју Израела, одломци наведеног дневника публиковани су фрагментарно у часопису Универзитета у Тел Авиву 1973. године, а целовито издање Дневника на јидишу објављено је тек 1973. године под насловом Свици из Аушвица (*Megilas Oyshvits*). Како су сведочанства (свици, Грејфови разговори) која анализирамо у овом огледу написана/вођена углавном на јидишу или на хебрејском језику, и како су до нас доспела у преводу (пољском, енглеском, српском), определили смо се за навођење извора на нашем матерњем језику као преводном пандану оригиналу, равноправном са осталим фигурирајућим преводима.

6 Неки од аутора „тајних списа” насталих у „Биркенауу” су Залман Градовски, Хаим Херман, Лајб Лангфус, Залман Левентал и Марсел Најдариј. (Нав. према: GREJF 2020: 60).

7 Уп. „Драги налазачу ових списа!” (З. Градовски, Дневник, нав. према: GREJF 2020: 61)

8 Уп. са дневничким белешкама Залмана Градовског: „Имам молбу за вас. Главни циљ због којег сам ово писао јесте да мој живот, осуђен на прерани крај, ипак добије смисао и да моји дани у паклу, моја јутра без наде, послуже неком будућем циљу.” (Нав. према: GREJF 2020: 61) У изворнику: Zalmen Gradowski, *From the Heart of Hell. Manuscripts of a Sonderkommando Prisoner, Found in Auschwitz*, Auschwitz-Birkenau State Museum (January 1, 2017), 32.

„Биркенау” садрже потребу аутора за разумевањем не само људском уму несхваћивих чињеница и сцена, већ слободном човеку непознатих, граничних осећања и размишљања. Апелативни коментари аутора садрже и молбу (до преклињања) налазачу списа да не одустане од потраге док не пронађе сва документа закопана у тле логора.⁹ Стога ауторско ми мемоарских записа логораша задобија димензије колектива у сусрету током безвременог тренутка сведочења о људском уму до тада непојмљивим искуствима, уједињеног у мисији очувања чињеничне димензије историје страдања јеврејског народа у нацистичким логорима.

На микро плану, дневничке белешке са тла логора у форми су „тачног и поузданог извештаја” (GREJF 2020: 61) о хронологији, поступцима и разлозима истребљења јеврејског народа у овим јединицама. Аутентичност описа и осталих поступака излагања мотивисани су пуном свешћу аутора/сведока о немогућности људског ума, чак и са аспекта имагинације, да појми догађаје који су се одвијали у нацистичким логорима. По овој интенцији нарочито се издваја спис Залмана Левентала/Zalman Leventhal; са пуном свешћу о историјском значају свог сведочења, Левентал је настојао да својим сведочењем допринесе правилном сагледавању и схватању Холокауста и свих догађаја у вези са њим. Међутим, сви аутори свитак деле уверење (спознање) о недовољности њихових индивидуалних сведочења и стога често позивају будуће проналазаче њихових рукописа да сведочења материјализују и биолошким траговима са тла логора. У погледу истине, аутори су такође свесни немогућности рецепијената да посредно дођу до стварности логора чија је прича „неизмерно трагичнија и ужасна” (речи З. Левентала наведене су према: GREJF 2020: 62) Топос сведочанстава насталих на тлу логора је и самокритика; та аутентична размишљања о свакодневици и судбини припадника Радног одреда садрже и унутрашњи монолог у виду (само)анализе о покушајима одупирања аутоматизацији и постварењу. Разлог наведеним (само)анализама између осталог налазимо и у чињеници да је већина аутора овог типа сведочанства припадало ортодоксним Јеврејима.¹⁰

9 Уп.: „Драги налазачу, претражите све парцеле. Десетине докумената који расветљавају оно што се овде дешавало – писали смо их и ја и остали – закопани су ту. Закопано је и много зуба. Ми смо их расули, ми, припадници 'Радног одреда', по читавом подручју, колико смо год могли да досегнемо, како би могли да буду нађени трагови милиона људи који су овде убијени.” (З. Градовски, Дневник, нав. према: Грејф 2020: 61) О настојању Градовског да документује догађаје којима је присуствовао сведочи и Шломо Драгон током разговора са Гидеоном Грејфом: „Залман Градовски правио је спискове људи који су угушени гасом и спаљени, на основу извештаја од припадника Радног одреда. [...] Градовски је описивао читав поступак убијања. [...] Рекао нам је да треба документовати догађаје у логору како би цео свет знао за то. [...] Стављао је нотесе у стаклене тегле, налик на термос, и закопавао их на разним местима.” (DRAGON 2020: 169; 170)

10 Постоје и супротна тумачења поузданости ових сведочанстава. Тој струји тумача припада Примо Леви, такође преживели (морални) сведок „Аушвица”. У различитим видовима своје мемоарске прозе Леви одриче објективност (само)анализа логораша из 'Радног одреда', приписујући им конотацију покушаја оправдања и рехабилитације. Огледи Хане Арент (Порекло тоталитаризма, 1951, Положај човека, 1958. и др.), бивше заробљенице логора „Гурс” садрже аверзију и прикривену осуду преживелих припадника 'Радних одреда' логора. Истраживач и уредник хрестоматије сведочења Јевреја из „Аушвица”, припадника Радних логора, заступа позицију немогућности апсолутног разумевања дубоке моралне дилеме и комплексности ситуације у којој се наша наведена група заробљеника. Током разговора са сведоцима, Гидеон Грејф неће заобилазити питања о моралном аспекту поступака заробљеника у 'Радним одредима', али на сваку реплику саговорника надовезаће се извињењем

Примо Леви, један од аутора – моралних сведока који су у различитим формама документарне, књижевно-научне и књижевноуметничке прозе пренели своје непосредно искуство из нацистичких логора током Другог светског рата, наведени опус сведочења класификује на четири општа типа: дневнике или мемоаре логораша, где се као критеријум дистинкције (недовољно прецизно, уз занемаривање канонских одлика наведених жанрова) узима фрагментарни карактер дела, књижевне обраде сведочења (бивших) логораша, социолошка и историјска дела. Његово формално опредељење у погледу вербалног обликовања свог сведочења било је жанровски хибридно; већ Левијево прво дело (Зар је то човек) садржи елементе класичне дневничке и мемоарске прозе, психолошког (и психоаналитичког) огледа и аутобиографског романа у који је инкорпорирано неколико биографија његових познаника – заробљеника у логору „Аушвиц“.

3. Мала форма велике приче: поетика документарних разговора

Гидеон Грејф је своја истраживања Холокауста спроводио кроз два основна вида: проучавање материјалних сведочанстава, похрањених у музејима, јавним или приватним архивима и архивама¹¹, и живе речи непосредних сведока Холокауста – Јевреја из „Аушвица“ и „Биркенау“, припадника „Радних одреда“. Методологија његових истраживања Холокауста, прецизније улоге „Радних одреда“ логора, на трагу је методолошког пута који је оцртао Ерик Кулка/Erich Kulka, први проучавалац „Радног одреда“ и његов некадашњи припадник. Он је водио разговоре са преживелима, који су углавном били настањени у Израелу и Сједињеним Америчким Државама, са тежиштем на приказивању слике живота заробљеника у „Радним одредима“. Ти разговори¹² и данас имају велики историјски значај. Други аутор значајан са историјског и методолошког аспекта истраживања Холокауста јесте Бер Марк, директор Јеврејског историјског института у Варшави, који је сакупљена сведочанства са тла „Аушвица“ публиковао у више издања, а целовито у књизи Свици из Аушвица. Међу првим ауторским публикацијама о непосредном искуству у „Аушвицу“ је дело Људи и пепео (*Anashim va-effer – Sefer Auschwitz-Birkenau*, Merhavia 1957) Израела Гутмана/Israel Gutman, жанровски хетерогено и сачињено из личних сећања, записаних сећања чланова јеврејског отпора у „Аушвицу“, одломака из тајних списа и других историјских материјала.

Као учесник (тачније саговорник) у креирању наратива непосредних сведока Холокауста из редова 'Радних одреда', Грејф је подједнако заинтересован за документарни, фактографски и приватни, интимни пол приче преживелих сведока, избегавајући да изнесе свој угао гледања, али не одступајући од знатижеље савремене-

због постављања питања чије димензије није у стању да сагледа нико ко нема непосредна искуства са нацистичким логором.

11 Међу њима су музеји „Јад Вашем“ у Јерусалиму и Гиватајиму, „Аушвиц – Биркенау“, Институт Јеврејске историје у Варшави, Центар за савремене јеврејске студије „Су и Леонард Милер“ на Универзитету у Мајамију, Фондација „Браман“ и низ од више десетина појединаца, кустоса, научних радника и непосредних и посредних учесника Холокауста.

12 В. *Catalog of Testimonies and Documents on the Participation Czechoslovak Jews in the War Against Nazi, Germany* – Jerusalem, 1976; *The Holocaust Is Being Denied!: The answer of Auschwitz survivors* – English: Tel Aviv, 1977; German: Jerusalem, 1975, Tel Aviv 1977;

ног читаоца у вези са закључцима учесника наведених историјских догађаја, са велике дистанце од њиховог непосредног одвијања. Грејф читаоца своје хрестоматије Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда (1995; 2004) упознаје најпре са портретом колективног јунака – преживелог, спасеног, обликованог на основу укупног истраживања Холокауста (од материјалних трагова злочина до пронађених списа, записника са првих сведочења¹³ на суђењима нацистима и разговора са спасенима). Увођење читаоца у причу кроз наратив о „Радном одреду” нацистичког логора открива још једну Грејфову интенцију, која га повезује са осталим ауторима жанровски разноликих сведочанстава о Холокаусту, а то је проблематизовање појмова и концепата слободе, нужности, жртве, милосрђа и човека уопште. Уводне странице Грејфове хрестоматије су ауторски оглед о човеку као психолошком, социјалном, религијском бићу, често на лиминалној позицији. Мото Грејфовог огледа је рефлексивна песма Гинтера Андерса/Günther Anders, написана током суђења нацисти Адолфу Ајхману, која покреће низ сложених и „осетљивих” питања која се огледају у понашању јеврејских жртава које су нацисти присиљавали да обављају одређене послове у концентрационим логорима. Грејф доноси дијахронију настанка и развоја „Радних одреда” логора, функционисање и попис конкретних послова, не заобилазећи питања моралне дилеме „изабраних” да преживе, односно наратив самокритике и критике са којом су се суочавали преживели.¹⁴ Такође, Грејф тумачи документарне трагове наводне побуне „Радних одреда” и сагледава околности њеног неуспеха. У вези са питањем моралне (само) осуде, Грејф се изјашњава искључиво посредно, „антологијом” цитата о „грчевитим питањима” и „смрти душе”, нађених у сведочанствима – свицима, или пак у Левијевој студији о преживелима и спасенима. Могући закључак о питањима чију сложену етичку ситуацију не може сагледати неко ван датог контекста, Грејф налази у речима Волфганга Софског:

„Моралне осуде постоје само када постоји избор. Смрт (тј. самоубиство), међутим, није алтернативни поступак, јер елиминише све предуслове за даље поступке. Мучеништво није стварна алтернатива. Могућност саможртвовања, највиши чин моралности, искључена је од самог почетка. Ако би се убили, тиме не би спасли ниједан људски живот.” (SOFSKI 1998: 1157, нав. према: GREJF 2020: 79)

Читалац Грејфових разговора иницијално се упознаје са личношћу сведока – саговорника. Инсистирање на самом лику саговорника у складу је са Грејфовом интенцијом разумевања човека и његових поступака у специфичним (непој-

13 Аутори првих сведочења у форми записника били су Слама (Шломо) Драгон, Хенрик Таубер (Хењек Фушбрунер), Станислав Јанковски, Алтер Фајнслибер, др Сигмунд Бендел, др Андре Летич и др. Транскрипти наведених сведочења објављени су у следећим публикацијама: Stanislaw Jankowski (Alter Feinsilber), *Manuscripts of the Sonderkommando*; Strzelecki, *Endphase des KL Auschwitz*; Francizek Piper, *Die Zahl der Opfer von Auschwitz*, Oswiecim 1993; *Archive of the Main Commission for the Investigation of Crimes against the Polish People* – National Memorial Institute, Warsaw (Główna Komisja BZpNP IPN Warszawa) NTN 93 (the Höss trial) и др.

14 Уп. „Да ли вас је стид?”; „Опростите ми што ћу питати: да ли бисте се сложили са претпоставком да је то што осећате стид заправо начин да замаскирате осећање кривице?”; „Шта мислите, зашто су неки људи тако сумњичави према ’Радном одреду’?”; „А кад гледате уназад?” (GREJF 2020: 277; 323; 182; 183)

мљивим) околностима. Наслови разговора са преживелим припадницима „Радних одреда” често су у форми крилатице која их је одржала: „Да преживимо, како би се сазнала истина” (Јозефа Закара/Josef Sackar), „Изаћи ћу одавде!” (Јакова Габаја/Ya'akov Gabai), „Захваљујући једној пољској породици” (Елијезера Ајзеншмита/Eliezer Eisenschmidt). Сразмеран број наслова разговора у форми је реплике са циљем објашњења или предупређења потенцијалних питања и коментара у вези са моралном проценом поступака затвореника у „Радним одредима”: „Живот више није био битан, смрт је била сувише близу” (Шаул Хазан/Shaul Chazan:), „Били смо дехуманизовани, били смо роботи” (Леон Коен/Leon Cohen:), „Један дан у крематоријуму деловао је као година” (Јаков Силберберг/Ya'akov Silberberg:). Разговори имају следећу структуру: упознавање са биографијом саговорника и опис свакодневице мирнодопског живота; дијакронија поступања према Јеврејима у периоду окупације (од прогласа, преко одласка у гето до депортације у логор); топос губитка личног идентитета (тетовирањем броја), потом социјалног и верског; приступање „Радном одреду”; опис топографије и топонимије (крематоријума, барака) логора; приказ функционисања логора; рефлексивна о поступцима заробљеника и надређених; значење Холокауста за појединца и човечанство. Уз на наведену хронолошку схему, у основи разговора је и наративна схема – дантеовска матрица силаска у доњи свет, чије су капије проласка пут (транспорт до „Аушвица”), селекција и излазак – марш смрти или бекство које ће након ослобођења задобити другачији, психолошки вид. Иако је примарна интенција Грејфових разговора документарна, сами разговори нису лишени књижевноуметничке вредности, а у овом погледу, на микро и на макро плану укупних разговора можемо нагласити уметничку вредност наратива о дехуманизацији. Он је заснован на нарацији (прецизном излагању додељених радњи), психолошком опису доживљаја тих ради, рефлексивном (процењујућем) монологу и ламенту о дехуманизованом човеку.

Иако су Грејфова питања прилагођавана саговорницима у погледу њиховог статуса у логору, националности, вероисповести и др., у њиховој структури и садржини постоје одређене константе: Грејф инсистира на детаљном опису сцена, а сама питања организује градацијски, где кулминативну тачку представљају варијације питања да ли је заробљеник знао какав се посао од њега очекује у „Радном одреду” и да ли је учествовао у заваравану мушкараца и жена који би доспели у ходник који води ка гасној комори. Реакције испитаника на наведена питања биле су суштински идентичне, али различитог интензитета, што је резултовало Грејфовим честим извињавањем због постављеног питања. Последњи сет Грејфових питања односи се на место сећања и искуства из „Аушвица” у садашњости преживелог логораша. Опште место наратива – одговора испитаника јесте настојање да се сећање потисне из свести и признање о његовом јачем интензитету ноћу или сублимацији путем снова. На њих се надовезују питања која испитаника мотивишу на кратку (само) анализу метода које су допринеле преживљавању „Аушвица”. Топос одговора овде је жеља за животом како би се сведочило: „Више од свега желео сам да видим да Немци добију заслужену казну. Од тог тренутка надаље трудио сам се да све превазиђем, да живим, да радим свој посао. Хтео сам да живим, кратко и јасно.” (SILBERBERG 2020: 308) „Цео свет мора да чује ову причу” – закључује, и нада се Јозеф Закар (2020:

129) на крају разговора са Грејфом.

Допринос Гидеона Грејфа проучавању „Радних одреда” је вишеструк. Најпре, Грејф је методологијом својих истраживања истакао нужност интердисциплинарног проучавања Холокауста. Његова истраживања спроведена су у оквиру вишедеценијског пројекта, који је подразумевао истраживање свих видова грађе о Холокаусту, од документарне, преко искуствене до имагинарне. Резултате својих истраживања Грејф је публиковао у виду мемоара, изјава сведока, хрестоматија и филмова. Потом, његови огледи допринели су другачијем (позитивнијем) ставу јавности према преживелима, припадницима „Радних одреда” и њиховом „изласку из илегалe”. Међутим, Грејф (2020: 91) и у тренутку припреме ревидираног издања хрестоматије о сведочењу Јевреја из „Аушвица” открива да је оптуживања некадашњих припадника „Радних одреда” бележио до 2001. године и у Израелу, и у Сједињеним Америчким Државама. Наслов хрестоматије – „Плакали смо без суза” – речи су Јакова Габаја којима је током разговора аутору књиге покушавао да објасни зашто је у „Биркенау” било немогуће плакати, које указују и на повлашћен статус питања моралног оправдања поступака заробљеника у „Радним одредима”, изузимајући разматрање евентуалне осуде људи „бачених” у трагичан парадокс историјских, социјалних, психолошких, етичких и религијских околности.¹⁵ Сви саговорници били су суочени са питањем у вези са променом става и прихватањем задатака у „Радном одреду”. Уз опште место – жељу за сведочењем као мотивацијом – Јаков Силберберг, потомак породице коена и религиозан Јеврејин, наводи да је додељени задатак прихватио као мицву (верски императив, вољу Творца).

Сви разговори публиковани у Грејфовој хрестоматији настали су након више деценија ћутања припадника „Радних одреда” о искуствима из „Аушвица” и „Биркенау”. „Бег” од приче последица је њиховог пераментног настојања да се побегне од сећања. Јозеф Закар, Абрахам/Abraham и Шломо Драгон/Shlomo Dragon, Јаков Габај, Елијезер Ајзеншмит, Шаул Хазан, Леон Коен и Јаков Силберберг, Грејфови саговорници, као јунаци својих, али и колективних прича о преживелима, припадају другачијем типу Одисеја – несмирника, на путу перманентног тражења начина да се изборе са искуствима која непрестано ре-конструишу њихов живот. Јаков Силберберг, након признања да четрдесет година није могао да вербализује проживљена искуства, саговорнику открива да је као радник увек захтевао ноћну смену у пекари, како би предупредио сублимацију сећања у ноћни сан. Сви саговорници признају да прави начин превазилажења сећања, односно начин за заборав проживљеног искуства нису пронашли, али не одустају ни од ове борбе. Трећина саговорника признаје да је „осећај стида заправо начин да замаскирају осећај кривице” (SILBERBERG 2020: 323). Један од њих, Јаков Силберберг, и експлицитно признаје да је у „Аушвицу” изгубио веру у Бога и да је никада није повратио. Грејфова питања, чија је честа реч објаснити, подстичу саговорнике да вербализују рефлексивну о искуству у логору, а хронотоп разговора доприноси интензитету њихове наративизације. Разговор са Јозефом Закаром и Елијезером Ајзеншмитом вођен је на отвореном простору – у меморијалном комплексу „Аушвиц” и „Биркенау”. Суочавајући

15 Уп. и „Нисам плакао. Нисам плакао до дана данашњег. [...] Не могу више да плачем. Све људске емоције, плач, умрли су у мени. Да, већ сам вам рекао, ја себе више не сматрам људским бићем.” (SILBERBERG 2020: 316; 322)

се са сећањима на самом тлу њиховог настанка и обликовања, Закар је уз Грејфово усмеравање оставио значајно и детаљно фактографско сведочење о функционисању „Радних одреда” и шире, целог нацистичког логора. На истом простору вођен је и разговор са Шаулом Хазаном, који је, у споју вешто одабраних питања и хронотопа разговора допринео Хазановом (2020: 254) ослобађању:

„нешто што је било закопано у мени више од четрдесет година сада се коначно ослободило. До данас нисам рекао никоме од породице ни реч о своме животу током Холокауста. Просто нисам могао да им говорим о оном што сам радио у Биркенауу. Сада осећам олакшање. Окови који су ми стезали срце сада су отворени.”

С друге стране, затворен простор – приватна соба – Леона Коена подстицала је на рефлексiju, те је већи део његовог сведочанства есејистичког типа. Ово сведочанство, настало пред саму Коену смрт, садржи и топос покајања и искупљења. Приватни (затворен) простор утицао је и на само вођење разговора: дневна соба Леона Коена, на чијем зиду се налазио прегршт његових успомена из мирнодопског живота, допринела је Грејфовом другачијем доживљају овог саговорника у односу на остале преживеле заробљенике „Радног одреда”; Грејф се задржава на детаљима Коеновог лица и у њима наслућује особине (искреност, пристojност, људскост, одсуство самосажалења и самољубља) које ће се испољити кроз потоњи разговор. Хронотоп дневне собе као интимни простор допринео је реалистичности и језовитости описа у сведочењу Леона Коена. Затворен, приватни простор је и током дела Грејфовог (2020: 215) разговора са Елијезером Ајзеншмитом био плодносан у погледу информација.

Мимо свих психолошких – когнитивистичких теорија (FREEMAN 2010: 67–94), Грејф (2020: 254) је разговорима са преживелим заробљеницима нацистичких логора посведочио позитивну страну „враћања у прошлост”:

„Шаулове речи су ми показале да путовање у прошлост може да има и позитивне последице – прочишћење од болног и нарастајућег терета који људи попут њега носе у себи деценијама. [...] Терет сећања на Аушвиц више му није био тегобан као раније.”

4. Велика прича као психолошка студија

Ко је био мучен, заувек остаје мучен.
Жан Амери

Рубне позиције Левијеве прозе припадају делима која везује само тематско-мотивска нит, док суштински представљају два типа студија о човековом памћењу. Прво Левијево сведочанство, Зар је то човек (*Se questo è un uomo*, 1947; 1958), зачето је током боравка у нацистичком логору „Аушвицу”, а вербално је уобличено непосредно након ослобођења. Ово дело обликовано је сходно интенцији непосредног сведочанства о Холокаусту, прожетом одређеним видом и степеном рефлексije о људској природи у „измештеним” просторним, временским и вредносним параметрима, сагледаној силазном линијом, тачније кроз свеопшти пад људских духовних и физичких обележја. Дело Зар је то човек прва је етапа ка квалитативно опсежни-

јој Левијевој студији о историјској, етичкој, сазнајној, свеколикој процени епистема попут злочина, милосрђа, бола и самог сећања/памћења, обликованој у форми „велике приче” са више од четрдесетогодишње дистанце од непосредних логорских искустава, базиране на наративној рефлексiji која је аутора овог пута довела до спознаје „дубље” истине о одиграним догађајима и актерима, сада груписаних кроз категорије потонулих и спасених. Стога се може закључити да је у основи Левијеве прозе индуктивно-дедуктивни метод, при чему иницијални део опуса има аналитички карактер, док последње дело Потонули и спасени (*I sommersi e i salvati*, 1986) представља синтезу психолошких, филозофских, етичких, социолошких и религијских промишљања Холокауста.

Мото Левијевог сведочанства Зар је то човек у знаку је поетичког елемента свитака из Аушвица; у њему је похрањен снажан порив за сведочењем, уз бојазан да ли ће сведочанство бити реципирано и (верно) пренето, изражену клетвом: „Преносим вам ове речи / [...] Понављајте их својој деци. / Ил' нек' вам се кућа сруши, / Нек' вас болест скрши, / Ваши рођени нек' од вас лице окрену.” (LEVI 2021: 7). Структура Левијеве књиге и надаље у великој мери прати структуру свитака: у уводним сегментима аутор наставља са појашњењем интенције свог писања, а она се може разложити на три ахронијске етапе: силовит порив за писањем, потребу за унутрашњим ослобађањем и увођењем других у причу о логорским данима.

Већ смо истакли да се Левијева замисао о овој књизи родила још у логорским данима, узрастајући у мисију сведочења која је уједно мотивациони фактор већине преживелих заробљеника нацистичких логора. Ткиво Левијевог (2021: 9) сведочења настајало је „према степену његове неодложности”, тачније динамиком „унутрашњег порива”, док је процес уклапања и спајања фрагмената урађен плански и накнадно. Иако аутор књиге усмерава читаоца ка садржају (ткиву) као примарном, чак и једином важном аспекту, важно је истражити мотивациони систем „уклапања и спајања” фрагмената, „планског и накнадног”. Од првог поглавља, „Пута”, евидентно је формално обликовање Левијеве књиге према дантеовској матрици „силаска у доњи свет”; хипотеза бива потврђена већ другим поглављем, „На дну”. Треће, кулминативно поглавље Левијеве књиге такође има индикативан наслов („Иницијација”). У погледу перипетије, важна су поглавља „Потонули и спасени” и „Прича о последњих десет дана” која доносе ауторове накнадне спознаје значења преживљених догађаја; у овим поглављима Леви изнова проживљава догађаје и сцене из логорског живота, настојећи да донесе опште закључке о узроцима, последицама и њиховим размерама у индивидуалном, колективном и глобалном опсегу. Друга матрица обликовања Левијеве приче је одисејевска: аутор, морални сведок, глас малог колектива преживелих (спасених), припаднике „Радних одреда” и себе доживљава као ликове спева о Одисеју, чије се јунаштво не огледа у преживљавању Лагера, већ у очувању минималних услова људскости. „Zahvaljujući Lorencu dogodilo mi se da ne zaboravim da sam i sam човек” (LEVI 2021: 141) – ово је највећи подвиг „Одисеја” на путу силаска.

Топос приче коју нико не жели да слуша из Левијевог дела Зар је то човек налазимо и у сведочанству Шаула Хазана, насталом кроз разговора са Гидеоном Грејфом. Хазан (2020: 275; 276) припада ретким сведоцима који су желели да испри-

чају своју причу; међутим, његови саговорници су увек остајали у неверици:

„Не причајте више са њим; није при здравој памети. Како да поверујемо у тако нешто? Да су спаљивали људска бића?’ Нису могли да поверују чак ни мени, који сам био тамо. Нико није могао да схвати. [...] Када сам стигао у Палестину, посетио сам једног од својих ујака у Јерусалиму и ту се поновило исто што и у Грчкој. Почео сам да причам своју причу, а он није хтео да ме слуша. ’Не говори глупости! Зар мислиш да ћу ти поверовати?’ Ни он ми није веровао, и поново су ме сматрали поремећеним.”

У погледу обликовања ликова Левијеве прозе тежиште је на психолошкој карактеризацији, а она је најчешће конкретизована кроз једну носећу особину која припада спектру „вештина” преживљавања у логору смрти, какав је био „Аушвиц”. И сами описи увек су у функцији психолошке карактеризације не само аутора – моралног сведока, већ колектива заробљеника кроз чију призму небо (не небеса!) и земља имају увек исте визуелне, аудитивне и олфакторне квалитете (тачније, минус-елементе). Интенција Левијевог (2021: 8) целокупног опуса јесте „пружити материјал за одмерено проучавање неких видова људске душе”; стога Леви своја сведочанства жанровски одређује књигом, алудирајући тиме на Библију као историју човечанства, са нарочитим занимањем за рубне приче (књиге) Постање и Откривење. Средишњи део приче, библијски – левијевски Потоп јесте повест о Лагеру као „производу схватања света који је с неумољивом доследношћу доведен до својих последица” (LEVI 2021: 8). „Ова моја књига (подв. М. Б. Ђ)”, упркос истицању индивидуалног, личног и непосредног сведочења, није Левијева (2021: 8) интимна исповест, већ прича која широко захвата један простор, време (биолошко, социјално и психолошко) и хетерогени колектив, чији су највећи део сачињавали Јевреји. Аутор у више наврата наглашава и чињеничну истинитост свог сведочења: „ништа не додаје ономе што читаоци целог света већ знају о узнемирујућој теми логора за масовно уништавање.”; „Izlišno je, čini mi se, dodati da ništa nije izmišljeno.” (LEVI 2021: 8; 9).

У Левијевог сведочењу у првом лицу једине налазимо дихотомију приповедно ја – доживљајно ја. Са аспекта времена приповедања, Леви неретко експлицитно процењује време своје приче; међутим, оба пола Левијеве приче прожета су (не)могућношћу схватања Лагера услед изостанка когнитивних оквира за разумевање и у погледу рецепијената, и у домену самих учесника. То превазилажење свих и свеколиких граница, које резултује неразумевањем, а за последицу често има стид моралног сведока да исприча своју причу, опште је место аутобиографско-мемоарске прозе преживелих заробљеника нацистичких логора. „Повратак у садашњост” неизбежно је у релацији са садашњим временом логора и неминовно резултира реструктурирањем перцепције неких наизглед свакодневних мотива и детаља; као аргумент можемо навести Левијев доживљај песме кроз ритам и омамљивање које изнова убија мисао.¹⁶

У Левијевог сведочењу налазимо увођење структурног елемента умножа-

16 Уп. Песме су „glas Lagera, otopljiv izraz njegovog geometrijskog bezumlja, nečije tuđe odlučnosti da nas najpre unište kao ljude da bi nas potom lagano ubijali.” (LEVI 2021: 56) Левијев доживљај песме уопште измењен је (тачније, измештен је) услед искуства стеченог у логору где је песма била део логорских „обрета”.

вања фукоовских хетеротопија (FUKO 2005: 29–36), који ће постати топос потоње аутобиографско-мемоарске прозе о Холокаусту. Значење овог топоса утолико је комплексније јер је иницијални простор Левијевог сведочанства и сам „друго место”, које превазилази све филозофско-психолошке и социјалне оквире оцртане у тадашњој (и потоњој) научној и књижевноуметничкој литератури. Један од примера Левијевих (2021: 50) умножених хетеротопија је „Ка-Бе”, односно болница, где су затвореници „u [određenom] roku dužni da umru ili da ozdrave. [...]; ko pokazuje znake pogoršanja, iz Ka-Be biva poslat u gasne komore.” На „другом месту”, у болници, одвија се највећи човеков пад. Та сцена, приказана до детаља, сублимирана је у закључку болничара – „Du Jude kaputt. Du schnell Krematorium fertig – (ti Jevrejin pripao, tu brzo krematorijum, nema spasa)” (LEVI 2021: 55) и Левијев доживљај те анализе и реплике као најокрутније увреде. Ткиво Левијевог сведочанства сачињавају и амбивитетна размишљања о (не)могућности разумевања не толико процеса логорског уништења, од Потопа до Апокалипсе, колико самог пада човека без обзира на статус у логорском уређењу.¹⁷

Дело Потонули и спасени се формом и садржајем може одредити као студија; томе доприноси најпре композиција уоквирена пишчевим предговором и закључком који сажима одговоре о на питања о постојаности памћења, понижења, стида, насиља, стереотипима о (преживелим) заробљеницима и типу интелектуалца у „Аушвицу”, који ће постати доминантан у нама савременој прози о Холокаусту.¹⁸ Мото дела – стихови Колрицове Баладе о старом морнару антиципирају велику причу базирану на наративној рефлексiji, насталу са циљем унутрашњег ослобађања аутора/субјекта текста.¹⁹ Иницијални, уједно динамички мотив Предговора је сан, оцртан у делу Зар је то човек, потврђен на примеру ауторовог непосредног искуства четрдесетак година након настанка његовог првог сведочења. Функција наратива о сну је истицање немогућности реципијента да прими појединости сведочења заробљеника „Аушвица”, што „по правилу”, упркос постојању приличног фонда литературе о Холокаусту, резултира неверицом. Суочавање са овом истином о Холокаусту – немогућношћу прихватања чињеница, неверицом, а паралелно са тим – немогућношћу сведока да се избори са сећањима, Примо Леви издваја два типа моралних сведока „Аушвица”: потонуле и спасене, који се и сами, кроз искуство наративне рефлексije, типолошки усложњавају.

Одељак „Памћење понижења” доноси јединствен психолошки оглед о дисторзији памћења изазваној траумама, личним интересом – супституцијом, измененим стањима свести и/или физиолошким заборавом (LEVI 2002: 18). Прва три наведена процеса иманентна су сећањима из „Аушвица”. Међутим, Примо Леви (2002: 19) овде експлицитно говори о дисторзији сећања као борби појединца про-

17 Наведену проблематику опсежније је разматрао Александар Костић у докторској дисертацији Фигуре преображаја у књижевном делу Данила Киша и Прима Левија: од књижевне поетике до културне антропологије (Београд: Универзитет у Београду, 2016). У делу Прима Левија Костић тумачи мотив преображаја као тему и обликовни поступак. В. поглавља: „Метафора преображаја у описивању и објашњавању логорског света” и „Митски и архетипски симболи у књижевности. Ритуали прелаза. Иницијастички сижеи и слике у Кишовој и Левијевој прози” (KOSTIĆ 2016: 113–117; 133–136).

18 В. дела Тетоважер из Аушвица Хедер Морис, Последња станица Аушвиц Едија де Винда и др.

19 Уп. „Отад, у неки чудни час / Тај бол се јави худ, / И тек кад причу кажем сву, / Тад лакша ми је груд.” (С. Т. Колриц, Балада о старом морнару, превод др Ранке Куић, стихови 582–585.)

тив памћења које, и са велике дистанце, постаје оптерећујуће и претеће. У основи Левијеве велике приче је наратив о уздицању и моралном паду; о сећању, кривици и срамоти; о смрти као потонућу (физичкој смрти) и спасењу („смрти душе“), са честим интертекстуалним релацијама према делима Фјодора Достојевског са мотивима злочина и казне (нпр. причом о Грушевки у роману Браћа Карамазов), Томаса Мана са хронотопом – хетеротопијом, Шекспира (Мера за меру), док насловом алудира на X и XIV певање Дантеовог Пакла. Дело Потонули и спасени је и ризница романсираних биографија, попут оне о симболичном и језгровитом лику Хаима Румковског, „краља Јевреја” и Хансу Мајеру/Жану Америју (LEVI 2002: 54–62; 116–129). Поглавље „Писма Немаца”, поред епистоларне и документарне функције, даје увид у историју рецепције Левијевог првог сведочанства, књиге Зар је то човек.

5. Закључак

Наведена грађа, до сада позиционирана у дијахронији психолошких, историографских и књижевноуметничких истраживања (в. DUŠANIĆ 2017), захтевала је разматрање у контексту канонских и савремених одлика књижевно-научних жанрова. Морфолошки разнолика сведочанства спасених (свици, дневничке белешке, разговори, аутобиографско-мемоарски записи, текстови на линималној позицији романа, есеја и научне студије) допринела су усложњавању жанровског система књижевно-научних врста и деконструисале су неке елементарне поставке у вези са фактографијом као „полом” истине и науке у њима. Сведочанства бивших заробљеника нацистичких логора много су више од књижевних и историографских врста, грађе за психолошке студије и материјалних сведочанстава. Вишеструко интендирана (унутрашњим и спољашњим околностима), она су амбигвитетан чињенични документ о доживљају и једној вишој истини о непосредном искуству, изграђеној са велике временске дистанце, методом наративне рефлексije, без лишавања ауторске моралне процене и оцене, али који исто тако захтева пијетет савременог читаоца и уздржавање од свог суда при анализи њиховог ткива – околности које су јединствене, и, надамо се, непоновљиве.

Цитирана литература

- BOJANIĆ ĆIRKOVIĆ 2019: BOJANIĆ ĆIRKOVIĆ, Mirjana. „Da li memoari mogu lagati?”, Kragujevac: *Lipar*, br. 70, str. 105–115. [orig.] БОЈАНИЋ ЋИРКОВИЋ, Мирјана. „Да ли мемоари могу лагати?”, Крагујевац: Липар, бр. 70, стр. 105–115.
- DUŠANIĆ 2017: DUŠANIĆ, Dunja. *Fikcija kao svedočanstvo: Iskustvo Prvog svetskog rata u prozi srpskih modernista*. Beograd: Dosije, 2017.
- GREIF 2005: GREIF, Gideon. *We Wept Without Tears: Testimonies of the Jewish Sonderkommando from Auschwitz*, New Haven: Yale University Press, 2005.
- GREJF 2020: GREJF, Gideon. *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020. [orig.] ГРЕЈФ, Гидеон. Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020.
- KOSTIĆ 2016: KOSTIĆ, Aleksandar. *Figure preobražaja u književnom delu Danila Kiša i Prima Levija: od književne poetike do kulturne antropologije*, Beograd: Univerzitet u Beogradu,

2016.

- RICOUER 2000: RICOUER, Paul. *La Mémoire, l'Histoire, l'Oubli*, Paris: Seuil, 2000.
- FREEMAN 2003: FREEMAN, Mark. „Too Late: The Temporality of Memory and the Challenge of Moral Life”, *Journal fur Psychologie*, 11, (2003), pp. 54–74.
- FREEMAN 2010: FREEMAN, Mark. „Moral Lateness”. In: *Hindsight: The Promise and Peril of Looking Backward*, Oxford University Press, 2010, pp. 67–94.
- FUKO 2005: FUKO, Mišel. „Druga mesta”. U: Pavle Milenković i Dušan Marinković (prir.), *Mišel Fuko: hrestomatija*, Novi Sad: Vojvođanska sociološka asocijacija, 2005, str. 29–36.

Извори

- DRAGON 2020: DRAGON Abraham i Šlomo, „Zajedno – u očajanju i u nadi”. U: Gideon Grejf, *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020, str. 131–184. [orig.] ДРАГОН, Абрахам и Шломо, „Зажедно – у очајању и у нади”. У: Гидеон Грејф, Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020, стр. 131–184.
- ZAKAR 2020: ZAKAR, Jozef. „Da preživimo kako bi se saznala istina”. U: Gideon Grejf, *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020, str. 99–130. [orig.] ЗАКАР, Јозеф. „Да преживимо како би се сазнала истина”. У: Гидеон Грејф, Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020, стр. 99–130.
- KOEN 2020: KOEN, Leon, „Bili smo dehumanizovani, bili smo roboti”, U: Gideon Grejf, *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020, str. 279–300. [orig.] КОЕН, Леон, „Били смо дехуманизовани, били смо роботи”, У: Гидеон Грејф, Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020, стр. 279–300.
- LEVI 2002: LEVI, Primo. *Potonuli i spaseni*, prevod Elizabet Vasiljević, Beograd: Clio, 2002.
- LEVI 2021: LEVI, Primo. *Zar je to čovek*, prevod Elizabet Vasiljević, Beograd: Plato, 2021.
- SILBERBERG 2020: SILBERBERG, Jakov, „Jedan dan u krematorijumu delovao je kao godina”. U: Gideon Grejf, *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020, str. 301–324. [orig.] СИЛБЕРБЕРГ, Јаков, „Један дан у крематоријуму деловао је као година”. У: Гидеон Грејф, Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020, стр. 301–324.
- HAZAN 2020: HAZAN, Šaul, „Život više nije bio bitan, smrt je bila suviše blizu”. U: Gideon Grejf, *Plakali smo bez suza: svedočenja Jevreja iz Aušvica, pripadnika Radnih odreda*, prevod Zvezdane Šelmić, Beograd: Knjiga komerc, 2020, str. 253–278. [orig.] ХАЗАН, Шаул, „Живот више није био битан, смрт је била сувише близу”. У: Гидеон Грејф, Плакали смо без суза: сведочења Јевреја из Аушвица, припадника Радних одреда, превод Звездане Шелмић, Београд: Књига комерц, 2020, стр. 253–278.

Mirjana Bojanić Ćirković

THE POETICS OF THE TESTIMONY OF THE SAVED: FROM *MEGILAS* TO *THE BIG STORY*

The subject of the paper is the analysis of genre features of the heterogeneous corpus of Holocaust testimonies created directly in the Nazi Concentration Camps and those formed from a greater time distance from lived experiences, preserved in the form of documents or transcribed conversations. The research material consists of *Megilas Oyshvits* (1973), conversations of Gideon Greif, the most important historian of the Holocaust, with surviving members of the “Sonderkommandos” and the work of Primo Levi, also a surviving prisoner of the Auschwitz camp. The analysis of the mentioned morphologically and methodologically different testimonies (*megilas*, diary notes, conversations, autobiographical-memoir records, texts on the linear position of novels, essays and scientific studies) leads to the conclusion of their contribution to complicating the genre system of literary-scientific types and deconstructing some elementary settings. connection with factography as the “pole” of truth and science in them.

Keywords: memoir-autobiographical prose, diary, conversation, *megilas*, narrative reflection, Holocaust